

Eleştirinin Eleştirisi: Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sindeki Şeyhî ve Ahmed Paşa Eleştirilerine Latîfî'nin Cevabı

DR. FAHRİ KAPLAN*

Öz

Latîfî, tezkiresindeki incelikli eleştirileri ile dikkat çeken, önemli bir edebiyat eleştirmenidir. Ele aldığı pek çok şairi edebî seviyeleri ve şiirinin niteliği açısından değerlendirmeyi ihmal etmemiş olan müellifin, kendisinden önce verilmiş bazı hükümleri de tartıştığı ve onlar hakkında değerlendirmede bulunduğu yer yer görülür. Bunlardan en belirginini, Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde kendinden önceki devrin iki ünlü şairi Şeyhî ve Ahmed Paşa'ya yönelik eleştirileri üzerine değerlendirmesidir. Cafer Çelebi; Şeyhî'yi sözlerinde fesahat olmayıp garip lafızlar kullanmakla, Ahmed Paşa'yı tercüme yoluyla şiir söylemekle kınayarak eleştirir. Buna karşı Latîfî bu iki şairi, onları kendi devrinin edebî seviyesi ve şartları içinde değerlendirmek gerektiğini belirterek savunur. Latîfî, bunu yaparken Şeyhî ve Ahmed Paşa'nın eksik görülen yanlarını da belirtir. Üstelik Cafer Çelebi'nin ve benzer eleştiri yapanların da söz erbabı kimseler olduğunu söyler. Böylece bir tarafı yüceltme veya yerme gayesi gütmeksizin herkese hakkını teslim eden bir yaklaşım ortaya koyar. Bu da onun dikkatli, objektif, adil bir eleştirmen olduğunu gösterir. Latîfî'nin Cafer Çelebi'nin eleştirilerini eleştirmesi onun kendinden önceki eleştiri literatürüne hakimiyetini ve bu sahadaki edebî bilgi ve birikimini gösterir. Latîfî'nin Cafer Çelebi'nin eleştirilerine yönelik değerlendirmeleriyle, tezkiresinde eleştirinin yanında "eleştirinin eleştirisi"ni de yaptığı görülür.

Anahtar sözcükler: Eleştiri, Latîfî, Tâcîzâde Cafer Çelebi, *Heves-nâme*, Tezkire, Tenkit

CRITICISM OF CRITICISM: LATÎFÎ'S RESPONSE TO TÂCÎZÂDE CAFER ÇELEBİ'S CRITICISMS
ABOUT ŞEYHÎ AND AHMED PAŞA IN *HEVES-NÂME*

Abstract

Latîfî is a significant literary critic who draws attention with sophisticated criticism in his "tezkire" (collection of biographies). It is seen that the author who doesn't ignore to evaluate lots of poets in his tezkire in terms of literary degree and poetry quality, also discusses previous assessments and makes some evaluations about them. The most apparent one is the criticism of Tâcîzâde Cafer Çelebi's criticism about Şeyhî and Ahmed Paşa, two famous poets of the previous period, in *Heves-nâme*. Cafer Çelebi condemns Şeyhî because he has not clear and fluent expression and uses strange statements. He also condemns Ahmed Paşa due to the fact that he tells poetry through translation. Nonetheless, Latîfî defends these two poets by stating that they must be

* Muğla Sıtkı Koçman Ün. Edebiyat Fak. TDE Bölümü, kaplanfahri@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6462-6104
Gönderim tarihi: 27.04.2020 Kabul tarihi:26.05.2020

criticized within the concept of the period's literary degree and conditions. While doing this, Latîfi states criticised inadequacies of Şeyhî and Ahmed Paşa, too. Furthermore, he says that Cafer Çelebi and the ones who makes same evaluations are the poetry masters. Hence, he embraces an approach that gives everyone's right regardless of having an aim of signification and denigration. It shows that he is a careful, objective and fair critic. Latîfi's criticism of Cafer Çelebi's criticisms denotes his knowledge in previous criticism literature and also his literary knowledge and experience in this area. It is seen that Latîfi makes "the criticism of criticism" in addition to criticism in his tezkire with his evaluations about Cafer Çelebi's criticisms.

Keywords: Criticism, Latifi, Tacizade Cafer Çelebi, Hevesname, Tezkire

GİRİŞ

Latîfi'nin *Tezkiretü's-ş-suarâ vü Tabsıratu'n-nuzamâ* adlı eseri, Türkçe şair tezkirelerinin bilinen ilk örneklerinden biri olmakla birlikte bu alanın en yetkin eserlerinden biridir. Tezkirede üç yüzden fazla şair hakkında bilgi verilmiştir. Eser, şairler hakkında biyografik bilgi veren bir edebiyat tarihi kaynağı olmasının yanında, şair ve şiir eleştirisi açısından da zengin bir mahiyettedir. Klasik Türk edebiyatında eleştiri açısından en doyurucu eserlerden biri olan *Latîfi Tezkiresi*; şiir, şair, nesir ve nâsirle ilgili incelikli değerlendirmeler içerir¹. Latîfi, bu yönüyle biyografi yazarlığı ve edebiyat tarihçiliğinin yanında donanımlı bir edebiyat eleştirmenidir. Bu yazının konusunu teşkil eden Latîfi'nin Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'de kendinden önceki bazı şairlere yönelik eleştirileri üzerine yaptığı değerlendirmeler, onun devrinin eleştiri literatürünü takip ettiğini ve bunun yanında bu tür eleştiri metinlerine cevap verecek düzeyde de ele aldığı şairlerin edebî kişiliklerine vukufiyetini gösteren örneklerdendir.

Latîfi'nin konuyla ilgili yorum ve değerlendirmelerini zikretmeden önce Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde yer alan söz konusu eleştirileri görmek/hatırlamak yerinde olacaktır.

CAFER ÇELEBİ'NİN HEVES-NÂME'SİNDEKİ ELEŞTİRİLER

Tâcîzâde Cafer Çelebi *Heves-nâme* adlı mesnevisinde, eseri yazması için kendisini tetikleyen bir sebebi dile getirdiği "Hasb-i Hâl" başlıklı eserin XXIII. bölümünde (Tâcîzâde Cafer Çelebi, 2006, s.204-210), bir iki can dostu ile sohbet ederken konunun geçmişteki belli başlı şairlere geldiğinden bahseder. Burada anlatıldığına göre, Cafer Çelebi'yi bir mesnevi yazmaya davet eden candan dostu sohbetin bir yerinde Cafer Çelebi'ye Türkçe şiirde o gün için büyük şöhreti olan iki şair Şeyhî ve Ahmed Paşa ile ilgili görüşlerini aktarır. Şairi teşvik amacı da taşıdığı göz ardı edilmemesi gereken bu değerlendirmede müellif/anlatıcı bu "can dostu"nun kendisine şunları söylediğini belirtir:

"Kamu nazm ehlinün hod hâli bellü
Ser-âmed olanun ahvâli bellü

¹ *Latîfi Tezkiresi*'ndeki eleştirinin mahiyetine ışık tutacak çalışmalardan bazıları için bkz. Kaynakçada "Gür, 2009", "Kaplan, 2018", "Tolasa, 2002".

Şular kim Türkî dilde şöhreti var
Biri Şeyhî biri Ahmed'dür ey yâr

Eger Şeyhî'dür insâf eyle bi'llâh
Sühanverlikden olmuş gerçi âgâh

Sözün üslûb-ı nagzın anlamış ol
Kelâmın tavr u tarzın anlamış ol

Fesâhetde velîkin kârı yokdur
Kelâmınun garîb elfâzı çokdur

Ve ger Ahmed durur gerçi selâset
Bulınur sözlerinde hem fesâhat

Belâgatde velî mâhir degüldür
Kelâmın rabtına kâdir degüldür

Sözünün hüsni vardur ânı yokdur
Nukûş-ı deyre benzer cânı yokdur

Bu hâl ile yine ey merd-i üstâd
Birinün dahı yok şânında îcâd

Mu'ayyen her birinün hâli kâli
Olupdur terceme ulu kemâli

Ararsan her birinün defterini
Tetebbu' eyler isen sözlerini

Bulımazsın birinde ma'nî-i hâs
Bulursun gayrûn âhengine rakkâs

Hayâl-i hâssa çün kâdir degüller
Hakikatde bular şâ'ir degüller" (Tâcîzâde Cafer Çelebi, 2006, s. 207-209)

Bu ifadeleri günümüz Türkçesi ile şöyle anlamlandırabiliriz:

Cümle şiir ehlinin hali belli; en başta gelenlerin bile ahvali nedir ortada. Şunlar ki Türkçe dilinde şiirle şöhreti var: Biri Şeyhi, biri de Ahmed'dir (Ahmed Paşa), ey dost! Şeyhî'ye insafla bakıldığında sözü güzel söylemeyi bilen bir şair. O, sözü cazip bir üslupla söylemeyi, sözün tavr ve tarzının inceliklerini anlamıştır. Fakat, fesahat mevzuunda başarısı yoktur, sözünün garip lafızları çoktur. Ahmed Paşada da akıcılık vardır, hem sözlerinde fesahat bulunur. Ancak, belagatte mahir değildir, sözü bağlamada (kelimeler/kavramlar arası irtibatı sağlamada) kudretli değildir. Sözünün güzelliği vardır, cazibesi yoktur; kilisedeki nakışlara

(tasvirlerle) benzer, canı yoktur. Ey üstad, hâlihazırda onların birinde bile icad özelliği yoktur. Her birinin hâli ve sözü ortada, en büyük maharetleri tercümeden ibaret. Her birinin defterini karıştırsan, sözlerini incelesen birinde has (özgün) mana bulamazsın. Başkalarının ahenginde dans ettiklerini görürsün. Çünkü has (özgün) hayale kadir değiller; hakikatte bunlar şair değiller.

Cafer Çelebi, 487. beyitte “bir yâr-ı cânî” (bir can dostu) olarak nitelendirdiği arkadaşının bu görüşleri dile getirdiğini söylemişse de kendisinin de bu hususta benzer bir görüşü paylaştığını düşünebiliriz. Zira hem bu söylenenlere itiraz etmemiş hem de bu görüşleri dikkat çekici bir üslupla eserine almaktan, onları dile getirmekten çekinmemiştir. Bu, aynı zamanda şairin hem kendi şairliğine güvenini hem de önceki şairlere ve özellikle Şeyhî ve Ahmed Paşa’ya yönelik eleştirilerini aktarma vesilesi olmuştur. Cafer Çelebi, bu eleştirileri doğrudan kendi sözleri değil de bir arkadaşının sözleri olarak aktarır. Üstelik bu eleştiriler, Cafer Çelebi’yi eseri yazmaya tetiklemiştir. Yani şair, bu eleştirileri bizzat yapmamışsa bile bunlardan hızını almış ve böyle bir eser yazmak gerektiğine bu tenkitlerin neticesinde ikna olduğunu ima etmiştir. Söz konusu bölümde arkadaşıyla yaptığı karşılıklı bahislerin devamını aktaran Cafer Çelebi’nin arkadaşına bazı yerlerde itiraz edip cevap verirken -az önce de belirttiğimiz gibi- böyle tanınmış şairler hakkında sert eleştirileri cevapsız bırakması ve onları çarpıcı bir söylemle aktarması bu görüşleri paylaştığını veya hiç değilse dikkate değer gördüğünü göstermektedir. Zaten Cafer Çelebi, bu eleştirileri aktardıktan birkaç beyit sonra:

“Ki kıldum sözlerine imtisâli
Kabûl itdüm ki buldukça mecâli

Dürişem nazm idem bir dâstânı
K’ola her ‘âşıkun vird-i zebânı” (536. ve 537. beyitler)

diyerek arkadaşını onaylamaktadır². Kaldı ki, Cafer Çelebi’nin başka bazı eserlerde de benzerine rastalayabildiğimiz dost teşvikiyle ilgili bu hususu bir edebî kurgu olarak eserine almış olması da ihtimal dahilindedir. Latîfî de tezkiresinde bu eleştirileri değerlendirirken onları doğrudan Cafer Çelebi’nin görüşleri olarak ele alacaktır.

HEVES-NÂME’DEKİ AHMED PAŞA ELEŞTİRİSİNE LATİFÎ’NİN ELEŞTİRİSİ

Latîfî, tezkiresinin Ahmed Paşa maddesinde Tâcîzâde Cafer Çelebi’nin *Heves-nâme*’deki eleştirilerini aktararak bunlar üzerine kendi görüşünü beyan eder. *Heves-nâme*’deki eleştirilerin temel noktalarından biri “terceme” mevzuudur. Latîfî, Ahmed Paşa’nın bu yönü ve tercüme meselesinin ayıp sayılıp sayılmayacağı konusunda mülahazalarını aktardıktan sonra Cafer Çelebi’nin *Heves-nâme*’sinde bu konudaki eleştiriye zikretmiş ve devamında böyle bir eleştirinin yerinde olup olmadığını tartışmıştır. *Latîfî Tezkiresi*’ndeki söz konusu bölüm şöyledir:

“Nesr: Ve zebân-ı Fürsde vâki’ olan kütüb ü devâvîne **tetebbu**’-ı müstevfâsı ve tefahhus-ı müsteskâsı olup cemî’-i manzûmât-ı Fürsi mütetebbi’ ve fevâid-i ‘avâid ü sanâyi’-i bedâyi’den mütemetti’ u müteneffi’ olmagın:

Beyt: معنی نیک بود شاهد پاکیزه بدن

² Bu onaylamanın doğrudan eleştirileri onaylamaktan ziyade yeni bir mesnevi yazması hususunda arkadaşının tavsiyesine uymayı içerdiğini belirtelim.

که بهر چند در و جامه دگر کون پوشند³

mazmûnınca ol libâs-ı 'ibârât-ı Fârisî birle mülebbes olan şâhid-i ma'nâya siyâb-ı elfâz-ı Rûmîden libâs-ı elmâs idüp şî'âr-ı cedîd ve disâr-ı mezîd geyürüp her bir ma'nâ-yı aşk-sâzı bir hûb türk-i tannâz ve mahbûb-ı işve-sâz göstermişdür. Libâs-ı sâbıkdan ahsen ve kisvet-i evvelden bihter zîb ü bahâ virmüşdür. Egerçi tarîk-ı terceme fuzalâ-yı seleden ba'zılar katında ma'kûl ü makbûldür ammâ bülegâ-yı halefden ba'zılar yanında bu cihetden mat'ûn u medhûldür. Bu ecilden icmâ' u ittifâk-ı nükte-ârâ ve nükte-dânâ budur ki eger merhûm-ı mezbûr mütercimlik töhmetiyle müttehim olmayaydı ve didügi kasâyid ü eş'ârı tetebbu' ile dimeyeydi şu'arâ-yı vilâyet-i Rûm içre cümleden serâmed ü müselleme ve cemî'sinden eş'ar u eslem olmak mukarrer idi. Nitekim şu'arâ-yı Rûm'dan tâcü'-şu'arâ Tâcî-zâde Heves-nâme nâm kitâbında muşârun-ileyhe işâret idüp dimişdür.

Nazm: Serâmed didüğünün bellü hâli
Olupdur terceme ulu kemâli

Zebân-ı âharun bir nüktedânı
Muhayyel nazmidüp lafz-ı ma'ânî

Ne ki derc itdi ise anda evvel âhir
Kılasun terceme Türkîye bir bir

Bu ehl olan yanında sehdür sehl
Benüm katumda belki cehldür cehl⁴

Nesr: Elhakk u insâf budur ki ol zamânda tarîk-ı terceme medhûk ü ma'yûb degül idi belki mer'î ve mergûb idi ve elfâzdan ma'nâyı nümâyîşde hak edâsın virse bî-meslûb idi. Hâssa ki bu hâssa bunların şânında ve şân-ı letâfet-nişânına gelmişdür. Egerçi manzumât-ı fürs **tetebbu'**iden mezbûrun zâde-i tab'ı ve hâssa-i karîhası begâyet nâdir ü kem-yâb ve dîvânında mevcûd olan ma'ânînin ekseri müdevvenât-ı seleden ifrâz u intihâbdur. Lâkin kelâmınun rüsûh u metânetine tahsîn ü teslîm itmişlerdür. Bâ-vücûd ki kendülerün cevdet-i tab'ı bî-gâye ve tasarruf-ı zihni bî-nihâyedür [...]” (Latîfî, 2000, s.155-157).

Bu genişçe değerlendirmesinde Latîfî; Paşa'nın Farsça divanları, Fars şiirindeki mazmunları inceleyerek Farsça ibareleri giyinmiş olan mana güzeline Türkçe lafızlardan elmadan bir elbise hazırlayarak yeni ve öncekinden büyük/gelişmiş bir kaftan (elbise) giydirip aşkı dile getiren her bir manayı güzel ve işveli bir Türk güzeli hâline getirdiğini belirtir. Latîfî'ye göre Ahmed Paşa, bu elbiseye önceki elbiseden daha güzel bir süs vermiş, onun kıymetini arttırmıştır. Tercüme yolunun eskilerden bazı faziletli kimselerce makul ve makbul bir yol olarak görülmüşken sonraki dönemdeki belagat sahiplerinin bazılarınca bu yolun ayıplanmış olduğunu belirten tezkire

³ “Her ne kadar farklı çevreler için değişik elbiseler gerekse de temiz bedene güzel mânâ yaraşır.” (tercüme: Rıdvan Canım) (Latîfî, 2000, s.156).

⁴ Düşünceler benzer olsa da Latîfî'nin aktardığı beyitlerle Necati Sungur'un hazırladığı elimizdeki Heves-nâme metnindeki (Tâcîzâde Cafer Çelebi, 2006) beyitlerin farklı olduğu görülüyor. Nüsha farkları ile ilgili bir husus olarak değerlendirebileceğimiz bu durumun meselenin özünü değiştirmeyeceği aşîkârdır.

müellifi, Ahmed Paşa eğer tercüme ithamına maruz kalmazsa ve söylediği şiirleri başka şairleri inceleme yoluyla söylemiş olmasa Osmanlı ülkesi (vilâyet-i Rûm) şairleri içinde en önde gelen ve bu konuda hakkı teslim edilmiş, herkesten daha sağlam bir şair olacağını sözden anlayan kimselerin ittifak ettiği bir husus olarak dile getirir. Ardından, Ahmed Paşa'nın tercüme gerekçesiyle eleştirilmesine de Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinden örnek verir. Latîfî'nin aldığı kısımda Cafer Çelebi, en önde gelen şair olduğu iddia edilen şairin -yani Ahmed Paşa'nın- en büyük maharetinin tercüme olduğunu söylemektedir. Cafer Çelebi; -Ahmed Paşa'yı ima ederek- Paşa'nın şiirini başka bir dilde sözden anlayan bir şairin muhayyel bir tarzda nazmettiği şiirine yerleştirdiği mana dolu sözleri Türkçe'ye bir bir tercüme ederek oluşturduğu eleştirisini getirir. Bu tarzın sözden anlayan ehil bir kimse için gayet kolay/ucuz bir yol olduğunu, hatta kendisine göre bunun belki de bir cehalet olduğunu belirtir. Ahmed Paşa'nın tercüme tarzını veryansın edercesine eleştiren bu beyitleri aktardıktan sonra Latîfî, bu hususta kendi görüşünü de ortaya koyarak Cafer Çelebi'nin yaptığı eleştiriyi eleştirecektir. Latîfî, bu değerlendirmesinde; hak ve insafla yaklaşıldığında Ahmed Paşa'nın eser verdiği devirde tercüme yoluna başvurmanın ayıp kabul edilmediğini belki aksine bunun geçerli ve rağbet bulan bir usûl olduğunu belirtir. O devrin anlayışında bu hususta sözden manayı gösterirken edanın hakkını veren şairin hatasız sayılacağını da ekler. Latîfî'ye göre, tercümede bu kusursuzluğu gösteren söz konusu özellik, Ahmed Paşa'ya has bir nitelik; gerçi, Farsça şiirleri tetebbu eden Paşa'nın tabiatından doğan ve karihasının ürünü şiirler gayet nadir olup divanında bulunan manaların çoğu eskilerin divanlarından alınıp seçilmiştir ancak sözlerinin sağlamlığı ve gücü hususunda Ahmed Paşa övülmüş ve hakkı teslim edilmiş bir şairdir.

Yukarıda belirtilen değerlendirmelerinde Latîfî'nin; Ahmed Paşa'nın tercüme yolunu benimsemesi hususunda Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sindeki sert ve keskin eleştirileri kritik ederek itidalli bir yaklaşımı tercih ettiği görülür: "Latîfî, daha önce belirttiğimiz gibi, Cafer Çelebi kadar sert değildir; Ahmed Paşa'yı İran edebiyatından tercümeyle itham etmekle beraber, üstat bir şair olduğunu ve takdir edildiğini belirtir [...]" (Sungur, 2001, s.75).

Latîfî, söz konusu yaklaşımında her şeyden önce eleştirilen hususu devrin şartları içinde düşünmek ve değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiştir. "Ahmet Paşa'yı bu sözlerle savunan tezkire yazarı, şairi döneminin şartları içinde değerlendirmekle birlikte tercümenin hangi durumda uygun düşüğünü de ortaya koymuştur." (Gür, 2009, s.65). Cafer Çelebi'nin eserini yazdığı döneme gelindiğinde klasik Türk şiiri belli bir seviyeyi bulup artık tercüme yolu aşılmış olabilir ve bu yolu devam ettirmek artık bir kusur kabul edilebilir; ancak Ahmed Paşa'nın üstat bir şair olarak ortaya çıktığı zaman dilimi (15. yüzyıl ortaları), üst seviye bir edebi tarzın ve klasik şiir dilinin Türkçe'de yeni yeni oluşmaya başladığı bir devirdir⁵. Böyle bir devirde, o günkü Türk şiirine göre ileri bir estetik seviyeye ulaşmış Farsça şiirlerdeki mazmun ve manaları sözdeki edanın hakkını vererek Türkçe "yeniden-yazmak" (Aktulum, 2007, s.236) ayıp olmak şöyle dursun, Türkçe şiir vadisine yeni bir anlam ve imaj dünyası armağan edip şiir vadisine taze bir soluk getirmesi de

⁵ Hevesnâme'nin yazıldığı 889/1693-94 tarihinde de (bkz. bir sonraki dipnot) Ahmed Paşa (ö.902/1496-97) hayattadır ancak bu, onun yaşlılık dönemidir. Paşa'nın şiirle şöhret bulmaya başladığı devir ise 15. yüzyılın ortalarıdır. Dolayısıyla Paşa'nın üstat bir şair olarak ortaya çıkışı ile Heves-nâme'nin telifi arasında 30-40 senelik bir zaman farkı olduğunu söylemek mümkündür.

göz önüne alındığında belki de takdir edilecek bir husustur. Heves-nâme'nin yazıldığı h.889 (m.1493-94) tarihlerine (Tâcîzâde Cafer Çelebi, 2006, s.68)⁶ geldiğinde ise muhtemelen artık bu tarz terk edilmiş ve böyle bir tercüme faaliyeti belki bir "aşırma" gibi töhmete medar olacak hâle gelmiştir. Dolayısıyla Latîfî'ye göre Cafer Çelebi'nin bu eleştirileri kendi gününün penceresinden yerindeymiş gibi görünse de Ahmed Paşa'nın ortaya çıktığı zamanda tercüme meselesi ile ilgili olan anlayışı dikkate almadan yapılacak yorum hatalı olur. İnsaflı olan, şairi bu tür eserlerle ortaya çıktığı dönemin şiir anlayışı ve estetiği içinde değerlendirmektir. Latîfî, Ahmed Paşa'nın özgün mana bulmada velut bir tabiata sahip olmadığını ancak söyleyişinin sağlam ve güçlü olduğunu da belirterek Ahmed Paşa'nın başarılı ve eksik gördüğü yönlerini titizlikle belirtir. Dolayısıyla Ahmed Paşa'nın veya Cafer Çelebi'nin savunmasını yapma yoluna gitmez; sadece insaflı bir yaklaşımla meseleyi ele alma gayreti gösterir ki bu konudaki tavrı onun ne kadar dikkatli bir edebiyat ve şiir eleştirmeni olduğunu da gösterir niteliktedir.

HEVES-NÂME'DEKİ ŞEYHÎ ELEŞTİRİSİ VE LATİFÎ'NİN BUNA CEVABI

Latîfî, Şeyhü'ş-şu'arâ olarak nitelendirdiği (2000, s.337) Şeyhî'nin mesnevi ve kasidedeki maharetini övdükten sonra ona yöneltilmiş bazı eleştirilere de değinir. Özellikle *Husrev ü Şîrîn* mesnevisi Latîfî'nin çağına göre önceki zamanda ("zamân-ı sâbık") yazıldığı için eski kavme ait "Oğuzâne" ve dağda yaşayanlara özgü ("kûhiyâne") bazı "garîb" lafızların ve "vahşî" ibarelerin eserde yer aldığını belirtir. Bazı fasih kimselerin de bunları ayıpladığını söyler ki onlardan biri de Cafer Çelebi'dir. Latîfî, Heves-nâme'deki bahsedilen eleştiriye içeren beyti de kaydederek bu husustaki değerlendirmelerini zikreder ve Şeyhî'yi savunur:

"İttifâk-ı suhanverân oldur ki üslûb-ı mesnevîde ve tarz-ı kasîde-i ma'nevîde semt-i revîşi memdûh u mashûbdur ve üslûb-ı eş'ârından sad-mertebe mergûbdur. Ammâ nazm-ı Husrevî zamân-ı sâbıkda vârid ü vâki' olmanın esnâ-i terkîb-i nazmında kavm-i kadîmün Oğuzâne ve kûhiyâne bâzı âdât u ibârâtı düşmüşdür ki her biri elfâz-ı garîbeden ve 'ibârât-ı vahşiyeden 'addolunur. Fesâhâtı mahall-i metrûk u mânde Türkî 'ibârât ve isti'mâli âhâlî-i kurâda ve kavâbil-i kûhiyânda olur. Füsehâdan ba'zı ol birkaç 'ibârâtı bâ'is-i dahl ü ta'n idinmişlerdür. Nazmında fesâhat ve elfâzında belâgat yokdur dimişler ammâ bu dâyirede nazar nazar-ı insâfdan bîrûndur ve nazar-ı pest ü dûndur. Zîrâ erbâb-ı 'irfândan mahfî degüldür ki o zamânda zebân-ı Türkîde ol kadar zerâfet ve ol 'asr şu'arâsının ta'bîr ü edâlarında çendân fesâhat yok idi. Varaka ve Gülşah ve Hurşîd ü Feraşâd gibi Türkî terkîblerle manzum dâstânlar çok idi. Hattâ merhûm Tâc-zâde Heves-nâme nâm kitâbında mezbûr Şeyhî için:

Beyt: Fesâhatda o denlü kârı yokdur

Kelâmınun garîb elfâzı çokdur

diyü dahl itmiş ve harf atmışdur. El-hakk u insâf budur ki tarz-ı mesnevîyi ve nazm-ı rengîn-i ma'nevîyi şu'arâ-yı Rûm bundan gördiler ve züyûd-ı elfâzla 'arûs-ı nazm-ı kelâma andan sûret virdiler. Bu husûsda Rûmun mesnevî-gûyları ana mukallid ü pey-rev olmuşlardur. Fi'l-hakîka nazar olursa Kissa-i Husrev zebân-ı Türkîde andan bir üslûb-ı nevîdür. Yine şimdiki vaktde dahî 'acep nazm-ı hâlet-bahş ve rûh-perver dil-keşdür. Fe-keyfe ki ol feyz-bahş u hâlet-engîz ü mev'izet-me'âl ü âteş-rîz mutasavvifâne ebyât ve

⁶ Verilen tarih, Necati Sungur'un eserin başındaki incelemesinden aktarıldı.

meşâyihane mevâ'ızât her biri âdeme gınâ ve fenâ virür kelimât ki mumâ-ileyhin kitâb-ı müstetâbindadır mesnevî-guyân-ı Rûm'dan birinün nazmında vâki' olmamışdur." (2000, 339-340).

Bu değerlendirmede Latîfî'nin Cafer Çelebi başta olmak üzere Şeyhî'nin bazı "garip lafızları" ile ilgili eleştiri yapanlara cevap vererek, bu yöndeki eleştiriye bir eleştiri getirdiği görülür. Şeyhî'nin şiirinde fasihlik ve sözlerinde belagat olmadığını söylemenin insaf nazarından uzak ve sığ (sönük/aşağı) bir bakış olduğunu belirten Latîfî, irfan erbabının bildiği üzere o devir -Şeyhî'nin devri- şairlerinin tabir ve edalarında o kadar fesahat olmayıp, eski Türkçe terkiplerle kaleme alınmış destanların yaygın olduğunu belirtir. Bugünün penceresinden Türk edebiyatı tarihine bakarak bu değerlendirme için diyebiliriz ki; Latîfî, burada Şeyhî'nin devrinde Türkçenin edebî incelikleri zarif bir şekilde anlatmada -klasik şiir estetiği hesaba katıldığında- henüz fazla işlenmemiş, klasik Türk şiirinin 15. asır sonu veya 16. asrın ilk yarısında ulaşılan estetik ve tat verici dil ve üslubuna Şeyhî'nin çağında henüz varılamamış olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla böyle bir durumda Şeyhî'nin sonraki dönemlerde görülen zarafeti gösteremediği için eleştirilmesi tezkire yazarı tarafından insaftan uzak bir değerlendirme olarak görülür. Bu da Latîfî'nin ele aldığı şairi eser verdiği dönemin şartları içerisinde değerlendirme gibi yüksek bir edebî eleştiri dikkatine sahip olduğunu gösterir (Kaplan, 2018, s.50-51). Burada Latîfî'nin bir şairin başarısının elindeki dil malzemesi üzerinden değerlendirilmesini savunduğu görülür. Bu hususu, Tzvetan Todorov'un *Eleştirinin Eleştirisi* adlı eserinde alıntıladığı Döblin'in: "Usta yazarda başarı her zaman dile aittir" (Todorov, 2017, s.39) sözü bağlamında da düşünmek mümkündür.

Latîfî'nin Şeyhî ile ilgili değerlendirmesinde Cafer Çelebi'nin yaklaşımını -tıpkı Ahmed Paşa eleştirisinde olduğu gibi- meseleye insafla bakmak gerektiğini belirterek tadil ettiği görülür. Latîfî'ye göre Cafer Çelebi'nin Şeyhî'ye yönelik eleştirisi şairin eserini yazdığı devrin şartlarını, edebî seviyesini hesaba katmadan yapılmıştır. Cafer Çelebi kendi yaşadığı dönemdeki bir şairi eleştirir gibi geçmişteki bir şairi eleştirmiştir. Bu son cümledeki yorumu doğrudan yapmasa da söyledikleri üzerinden bu çıkarım rahatlıkla yapılabilir. Latîfî, - Cafer Çelebi de dahil- Şeyhî'ye yönelik bu eleştiri yapan kişilerin "fuseha"dan olduklarını söyleyerek aslında onların sözü güzel söyleyen, söz erbabı kimseler olduğunu da belirtmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla Latîfî'nin Şeyhî'yi eleştirenlere yönelik eleştirilerinde onları yerme, onlarla hesaplaşma gibi bir amacı taşımadığı; ele aldığı şairin edebî kıymetini doğru ölçülerle değerlendirme hassasiyetiyle bu sözleri söylediği açıkça görülmektedir. Bu da onun bu değerlendirmesini daha da değerli hâle getirir.

Latîfî'nin Şeyhî'yi zamanının edebî imkân ve şartları içinde değerlendirmesinde gösterdiği hassasiyet "16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi" adlı kitabında Harun Tolasa'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Tolasa, Latîfî'nin bu husustaki dikkatini şu ifadelerle takdir eder:

"Mesnevî şiiri açısından yapılan tanıtma ve değerlendirmelerde, o devir edebiyatımızın genel gelişim ve değişimiyle ilgili dikkate değer bilgi ve açıklamalar da bulabilmekteyiz. Şöyle ki, bunlarda hem şairin kişiliği hem eseri ve hem de bunların zaman içerisindeki yeri bir arada belirtilmeye çalışılır. Latîfî'nin Şeyhî hakkındaki şu açıklamaları, bu konuda sadece günümüze aktardığı kıymetli bilgiler açısından değil, tenkidinin dayandığı temel düşünce ve yöntemler açısından da dikkate layıktır: (...)" (2002, s.334)

Latîfî, Şeyhî'ye dair değerlendirmesinin ilerleyen kısmında aslında Şeyhî'nin şiirinin Latîfî'nin çağı için bile değerli olduğuna dikkat çeker. Onun terk edilmiş olması -edebiyat tarihine bir bütün olarak bakmaktan uzak olan-⁷ avam kimselere göredir. Havassa göre ise kendi devrinin en büyük şairlerinden olan böyle bir isim makbul ve muteber sayılacak, onun şiir dilinin gelişimine ve bugünkü seviyeye gelmesine olan katkısı takdir edilecektir⁸: "*Tarz-ı şî'r-i Şeyhî ve ve üslûb-ı şu'arâ-yı kudamâ meslûb u metrûk olmak 'avâmü'n-nâsa göredür. 'Inde'l-havâs yine mergûb olanlar makbûl ü mu'teber ve matlûb-ı ehl-i hünerdür.*" (Latîfî 2000, s.342)

Hülasa edilecek olursa: Latîfî'nin Cafer Çelebi'nin ve bahsettiği "*füsehâdan ba'zı*" kimselerin Şeyhî'nin garip sözlerinin çokluğuna yönelik eleştirilerini insafla yaklaşarak düzeltilmesi gereken bir hüküm olarak kaydettiği görülmekte; Şeyhî'yi kendi çağı içinde değerlendirmeyi doğru bulduğu ve onu hakkının teslim edilmesi gereken önemli bir üstat şair olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

SANATKÂRLIKLA ELEŞTİRME NLİK ARASINDA

Cafer Çelebi ile Latîfî'nin eleştirilerindeki yaklaşım farkını sanatkâr ile eleştirmenin yaklaşım farkı olarak da okumak mümkündür. Cafer Çelebi, on beşinci yüzyılın sonlarında (h.889 /m.1493-94) kaleme aldığı bu eserde kendinden önceki devrin üstat kabul edilen bu iki şairinde kusur olarak gördüklerine şiddetle itiraz ederek, bir nevi böyle bir esere el atma sebebini ve üstat kabul edilen bu iki şairden daha iyi sözler söyleyebileceği iddiasını ima etmektedir. Benzer bir durum, *Heves-nâme*'den yaklaşık üç asır sonra Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ındaki Nâbî ve *Hayrâbâd*'ının eleştirisinde de görülür (Şeyh Gâlib 2006, s.76-84). Bu yüzden bu tür değerlendirmeyi sanatkârâne eleştiriler, sanatçının mevcutla yetinmeyen, onu aşmaya çalışan dikkatinden doğan mülâhazalar olarak görmek de mümkündür. Latîfî ise Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı ve Cafer Çelebi'nin ona eleştirisini değerlendirirken bir münekkit hatta bir hakem hüviyetinde karşımıza çıkar. Durum tespitinde Cafer Çelebi'nin dikkat çektiği noktalara o da işaret eder ancak Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı içinde bulunduğu imkânlar ve şartlar içinde değerlendirmek gerektiğini dile getirir.

Latîfî'nin, elbette eleştirmenliğinin yanında sanatkârlık yönü de vardır. En başta tezkiresi inşâ tarzının başarılı bir örneğidir ve kendisini ele aldığı "Latîfî" maddesinde de inşâdaki ustalığına dikkat çekerek övünmekten çekinmez. Hatta kendisine özenip tezkire yazdığını söylediği kimselerin eserlerini de vasat bulur:

"Ammâ bu kemîne-i kemter tarîk-ı inşâda bir tarz-ı belâgat-efşâ îcâd u ihdâs itdüm ki şu'arâ-yı Rûmdan Necâtî durûb-ı emsâle teşebbüs itdüğü gibi ben dahî lisân-ı Türkîde vâkî' olan mesel-i zîbâ-misâl ile letâyif ü ma'ârif derc ü harc idüp bu bâbda bir tarz-ı nev peydâ itdüm ki vilâyet-i Rûmda kimse ihdâs itmedi. A'ni münşiyân-ı bârgâh-ı inşâdan biri bu semte gitmedi. Lâf ü güzâf fehm idenler cümle-i mü'ellefâtumdan Enîsü'l-Füsehâya v[e] Fusûl-i Erba'â'ya ve Risâle-i Evsâf-ı Sitanbul'a nazar itsünler. Îcâd u tasarruf kimde görsünler ve cümleden ma'dâ bu kitâb-ı tezkire basar-ı ulü'l-ebşâra

⁷ Arasöz olarak verilmiş yorum bana aittir.

⁸ Bu yargıdaki yorumların bir kısmı Latîfî'nin söylediklerinden yola çıkılarak bu satırların yazarı tarafından yapılmış, *Latîfî Tezkiresi*'ndeki yargının açılanması şeklinde değerlendirilebilecek yorumlardır. Latîfî'nin söz konusu yorumu ise devamında alıntılanan kısımdan ibarettir.

tabsıra yeter.

Mısra': Bir gülistânda bilürsün 'ârife bir gül yeter

Nesr: Ne fâyide ihvân-ı hıkd u hased bu kuvvet ü kudret kişiye dâd-ı Hak ve 'atâ-yı Cevâd-ı Mutlak idügin bilmeyüp erbâb-ı taklîd ü ta'assubdan yakîn on nefer kimesne belki ondan da ziyâdedür peyrevlük idüp zu'm-ı fâsid ve hayâl-i kâsidlerince tezkire yazdılar. Ammâ kendü nüshalarıyla kaldı. Nâdân u dânâdan ne kimse aldı ne satdı" (2000, s.487).

Görülüyor ki Latîfî'nin bu tür değerlendirmelerinde münekkitlik yönünden ziyade sanatkârlık yönü ve şahsi mülahazaları öne çıkmaktadır. Latîfî'nin buradaki tavrı Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'deki tavrına benzemektedir. Artık burada hakîmâne eleştiriden ziyade sanatkârane bir eleştiri ve iddia öne çıkmaktadır da diyebiliriz. Şeyhî ve Ahmed Paşa maddelerinde ve daha pek çok maddede itidalli bir hakem olmayı seçen Latîfî, kendisinden bahsettiği bölümde sanatkârane iddia ve eleştirilerini sergilemekten çekinmez. Dolayısıyla, Cafer Çelebi ve Latîfî'nin Şeyhî ve Ahmed Paşa'ya yaklaşım farklarında sanatkâr tavrıyla eleştirmen bakışındaki farklılığın etkili olduğunu kaydetmek yerinde olacaktır.

NETİCE VE DEĞERLENDİRME

Tezkiretü's-şu'arâ vü Tabsıratu'n-nuzamâ adlı tezkiresinde Latîfî'nin sadece belli başlı şairleri genel hükümlerle değerlendiren ve eserlerinden örnekler veren bir müellif olmanın ötesinde çok dikkatli bir eleştirmen olduğu görülmektedir. Öyle ki Latîfî, Cafer Çelebi'nin Ahmed Paşa ve Şeyhî'ye yönelik eleştirilerine gayet yerinde ve delilleriyle cevaplar vererek *Heves-nâme*'deki sert hükümleri düzeltme, önceki devrin üstat şairlerine edebiyat tarihi içinde hak ettikleri değeri verme gibi bir hakşinaslığı ve inceliği göstermiştir. Bunu yaparken de ele aldığı şairlerin eksik bulduğu yönlerini belirtmekten de geri durmamıştır. Ancak bu tür hususiyetleri şairin eser verdiği devir ve dönemin edebî zevk ve şartları dikkate alınarak değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiş ve kendisi de hükmünü buna bina etmiştir. Bu da *Latîfî Tezkiresi*'nde sıkı dokunmuş, ince ölçülmüş, hakkaniyetli bir eleştiri hassasiyetinin olduğunu gösterir.

Latîfî'nin ele aldığı şairle ilgili daha önce söylenmiş sözleri, yapılmış bazı belli başlı eleştirileri de takip edip dikkate aldığı ve gerektiğinde bunları da değerlendirdiği Cafer Çelebi'nin eleştirilerine yönelik bu değerlendirmelerinde görülür. Bu da tezkirede edebî eleştirinin "eleştirinin eleştirisi" boyutuna dek uzandığını gösterir.

KAYNAKÇA

- Aktulum, Kubilay (2007). *Metinlerarası İlişkiler*. İstanbul: Öteki Yay.
- Gür, Nagihan (2009). *Latîfî'nin Eleştirel Perspektifinden Osmanlı Divan Şiirinin Poetikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Kaplan, Fahri (2018). *Latîfî Tezkiresi'nde Edebî Eleştiri Terimleri ve Edebiyat Eleştirisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Latîfî, (2000). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nüzemâ (İnceleme-Metin)*. Hazırlayan: Rıdvan Canım. Ankara: AKM Yay.
- Sungur, Necati (2001). "Divan Şairlerinin Birbirlerine Yönelik Tenkitlerinin İlk Örneklerinden Biri Cafer Çelebi'nin Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı Tenkidi". *Bilig*. S.17, s.71-79.
- Şeyh Gâlib (2006), *Hüsn ü Aşk*. Hazırlayanlar: Orhan Okay- Hüseyin Ayan İstanbul: Dergâh Yay.
- Tâcîzâde Cafer Çelebi (2006). *Heves-nâme (İnceleme – Tenkitli Metin)*. Hazırlayan: Necati Sungur Ankara: TDK Yay.
- Todorov, Tzvetan (2017). *Eleştirinin Eleştirisi*. Çevirenler: Mehmet Rifat-Sema Rifat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Tolasa, Harun (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yay.

BATI

EDEBİYATINDA AKIMLAR

editör
OKTAY YİVLİ

HATİCE FIRAT
YASEMİN MUMCU
OKTAY YİVLİ
OĞUZHAN KARABURGU
BERNA AKYÜZ SİZGEN
NİLÜFER İLHAN

ÜMMÜHAN TOPÇU
SEFA YÜCE
HANİFİ ASLAN
METİN AKYÜZ
MEHMET SÜMER
YAKUP ÖZTÜRK

Prof. Dr. Önder Göçgün

TİYATRO DENEN HAYAT SAHNESİ

PROF. DR. ÖNDER GÖÇGÜN

Türk Tasavvuf Şiiri

AÇIKLAMALI VE YORUMLU ÖRNEKLERLE

MODERN TÜRK EDEBİYATI

editör
OKTAY YİVLİ

MUHARREM DAYANÇ
OKTAY YİVLİ
MACİT BALIK
MAHMUT BABACAN
SEVİM ŞERMET

YASEMİN MUMCU
BEDİA KOÇAKOĞLU
NİLÜFER İLHAN
MAKSUT YİĞİTBAŞ
SELAMİ ALAN

